

ISSN 2029-1477

„ON-LINE“ MOKSLO DARBŲ ŽURNALAS

TAIKOMOJI PSICHOLOGIJA

Numeris 1 / 2018

CONTEMPORARY APPLIED PSYCHOLOGY

LIETUVOS TAIKOMOSIOS PSICHOLOGIJOS ASOCIACIJA

Žurnalo redaktorių kolegija

Editorial Board

Vyriausiasis redaktorius
Editor in Chief

doc. dr. Gintaras Chomentauskas, Žmogaus studijų centras, Lietuva

Nariai
Editors

dr. Diana Rus, Creative Peas, Nyderlandai

prof. dr. Gediminas Navaitis, Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

doc. dr. Visvaldas Legkauskas, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva

dr. Edita Dereškevičiūtė, Žmogaus studijų centras, Lietuva

Justinas Burokas, Žmogaus studijų centras, Lietuva

Recenzuojamas „on-line“ mokslo darbų žurnalas „Taikomoji psichologija“

Leidžiamas kartą metuose

Numeris 1, 2018

ISSN 2029-1477

© Lietuvos taikomosios psichologijos asociacija, 2018. Visos teisės saugomos.

Žurnalą leidžia

Lietuvos taikomosios psichologijos asociacija

Trakų g. 8, 2A korp., LT-01132, Vilnius

Tel.: (0370 5) 2626763, faks.: (0370 5) 2627671

El. p.: office@humanstudy.lt ;

www.ltpa.eu

Norėdami publikuoti straipsnius žurnale rašykite į gintaras@humanstudy.lt arba justinas@humanstudy.lt

TURINYS

V. LEGKAUSKAS, J. KAZLAUSKĖ. DARŽELIO GRUPĖS POBŪDŽIO SAŠAJOS SU VAIKŲ SOCIALINIŲ SUBRENDIMŲ MOKYKLAI.....	4
T. BUTVILAS, I. BAZILEVIČIENĖ. VAIKŲ PSICHOLOGINIO SAUGUMO TYRIMAS: MOKYKLOS ATVEJIS	17
G. NAVAITIS. PRIKLAUSIMYBĖS NUO AZARTINIŲ LOŠIMŲ ANALIZĖ.....	27

DARŽELIO GRUPĖS POBŪDŽIO SĄSAJOS SU VAIKŲ SOCIALINIŲ SUBRENDIMU MOKYKLAI

doc. dr. Visvaldas Legkauskas

Aleksandro Stulginskio universitetas,
Kultūrinės komunikacijos ir edukacijos centras

Vytauto Didžiojo universitetas

Psichologijos katedra

Tel.: (8-37) 32 78 24

El. p.: visvaldas.legkauskas@vdu.lt

Žmogaus studijų centras

Adresas: Trakų g. 8, 2a korp., 01132, Vilnius

Tel.: (8 5) 2626763

El.p.: office@humanstudy.lt

Justina Kazlauskė

Aleksandro Stulginskio universitetas
Kultūrinės komunikacijos ir edukacijos centras

Tel.: (8-37) 75 22 97

El. p.: justina.jeskeviciute@gmail.com

Santrauka

Mokslinė problema, tikslas. Lietuvoje priešmokyklinis ugdymas vyksta tiek mišrioje, tiek ir homogeniškoje darželio grupėje. Abiejų minėtų tipų grupės turi savų privalumų ir trūkumų, tačiau, kadangi viena iš pagrindinių darželio funkcijų yra parengti vaikus mokyklai, atkreipiamas dėmesys, kad nėra Lietuvoje atliktų tyrimų, kurie nagrinėtų grupės pobūdžio sąsajas su socialiniu subrendimu mokyklai. *Metodai.* Tyrime dalyvavo 52 vieno amžiaus tarpsnio grupės lankančios vaikai ir 50 mišrios grupės lankančių vaikų. Duomenis apie vaikus pateikė 7 darželių grupių auklėtojos. Socialiniam subrendimui vertinti buvo naudojama Š. Magelinskaitės (2011) sukurta Vaikų socialinio subrendimo mokyklai skalė. Taip pat vaikams buvo užduoti klausimai apie tai, ar turi grupėje draugų, kas yra geriausi draugai ir ar patinka eiti į darželį. *Rezultatai.* Tyrimo rezultatai atskleidė, kad homogeniškas grupės lankančių vaikų socialinis subrendimas mokyklai buvo geresnis, nei mišrios grupės lankančių vaikų. Vaikai, kuriems patinka eiti į darželį ir kurie turi darželyje draugų, buvo labiau subrendę mokyklai. *Išvados.* Nepaisant užsienio literatūroje vyraujančios nuomonės, kad ugdymas mišrioje grupėje yra pranašesnis už ugdymą homogeniškoje grupėje, šis tyrimas parodė, kad homogeniškoje grupėje ugdomi vaikai pasižymėjo didesniu socialiniu subrendimu mokyklai.

Pagrindinės sąvokos: *subrendimas mokyklai, mišrios darželio grupės, homogeniškos darželio grupės, noras lankyti darželį.*

LINKS BETWEEN KINDERGARTEN GROUP TYPES AND SOCIAL SCHOOL READINESS

dr. Visvaldas Legkauskas, Assoc. prof.

Aleksandro Stulginskio University
Cultural Communication and Education Center

Vytautas Magnus University

Department of Psychology

Tel.: (8-37) 32 78 24

E-mail: visvaldas.legkauskas@vdu.lt

Human Study Center

Address: Traku st. 8, 2a bldg., LT-01132, Vilnius, Lithuania

Ph.: + 370 5 2626763

E-mail: office@humanstudy.lt

Justina Kazlauskė

Aleksandro Stulginskio University

Cultural Communication and Education Center

Tel.: (8-37) 75 22 97

E-mail: justina.jeskeviciute@gmail.com

Summary

Background, purpose. Preschool education in Lithuania is conducted in both mixed-age and homogenous kindergarten groups. Both types of groups have their advantages and disadvantages, however, as one of the key functions of a kindergarten is to prepare children for school, a lack of studies conducted in Lithuania and examining links between kindergarten group types and social school readiness is noteworthy. *Methods.* Fifty two children attending homogenous groups and 50 children attending mixed-age groups participated in the study. Data about children was provided by 7 kindergarten teachers. Social school readiness was assessed using Social School Readiness Scale developed by Š. Magelinskaitė (2011). Children were also asked how much they liked going to kindergarten, did they have friends in their group and who their friends were. *Results.* Results of the study revealed that children attending homogenous kindergarten groups were higher in social school readiness than those attending mixed-age groups. Children, who liked going to kindergarten more and who had friends there scored higher in social school readiness than those disliking kindergarten and having no friends. *Conclusions.* Contrary to the opinions prevailing in international literature, results of the present study indicate that children attending homogenous kindergarten groups had higher social school readiness than those attending mixed-age groups.

Keywords: *School readiness, mixed-age kindergarten groups, homogenous kindergarten groups, kindergarten liking.*

Išvada

Nuo 2016 m. rugsėjo 1 d. įteisintas privalomas priešmokyklinis ugdymas t. y. priešmokyklinis ugdymas bus privalomas visiems vaikams, kuriems tais kalendoriniais metais sueis 6-eri metai. Skirtingose ikimokyklinėse ugdymo įstaigose priešmokyklinio amžiaus vaikai yra ugdomi homogeniškose arba mišraus amžiaus grupėse. Šios grupės yra sudaromos pagal kiekvienos ikimokyklinės ugdymo įstaigos individualią ugdymo(si) programą. Tiek lankantys mišrias, tiek homogeniškas grupes, priešmokyklinio amžiaus vaikai turi būti socialiai subrendę, kad galėtų lankyti mokyklą.

Mokslininkai apie mišraus bei vieno amžiaus tarpsnio grupės privalumus diskutuoja jau nuo 1930. Dar sovietmečiu, psichologas L. Vygotskis buvo mišraus amžiaus grupių šalininkas. Jis manė, kad geriausias būdas vaikams ugdyt(is) buvo per sąveiką su vyresnio amžiaus vaikais, kuo daugiau kompetentingų vaikų, kurie galėtų nustatytų gerus pažinimo bei elgesio pavyzdžius savo draugams. Callahan (2013) įžvelgia daug teigiamų dalykų, kuomet vaikas lanko mišraus amžiaus grupę. Pasak autorės, vyresni vaikai mokosi atsakomybės ir rūpestingumo jausmo rūpindamiesi jaunesniais vaikais bei parodydami gerą pavyzdį, iš kurio gali pasimokyti mažiausieji grupės draugai. Taip pat vyresnieji greitai pastebi, kad jų blogą elgesį greitai atkartoja grupės draugai, tai turi teigiamą poveikį vyresniesiems vaikams, daugiau taip nesielgti.

Mišraus amžiaus grupėse sumažėja konkurencija tarp vaikų, nes kiekvienas atsiskleidžia pagal savo galimybes, amžių bei poreikius. Kartais 3 metų vaikas gali susidoroti su kažkuo, kas keturmečiui dar yra sudėtinga atlikti, ir atvirkščiai keturmetis jau gali padaryti tai ką sugeba penkiametis.

Vienas iš privalumų, vyresniesiems vaikams lankant mišrias grupes yra socialinės patirties įvairovė, kadangi daug laiko praleisdami kartu vyresnieji bendrauja ne tik tarpusavyje, tačiau ir su mažesniais draugais bei pedagogu. Žaisdami su vyresniais vaikais, mažieji praturtina savo žodyną. Žaidimai tampa nebe tokie primityvūs, nes mažieji išgirsta bei atkartoja daugiau sudėtingesnių žodžių bei pasakojimų iš vyresniųjų. Pradedą žaisti net tik su įvairaus amžiaus vaikais, bet ir su tėvais namuose.

Yra nemažai mokslininkų tyrimų, kurie pateikia faktus, atkreipdami į problemas, kurias patiria vaikai lankantys mišrias grupes. Viena iš pagrindinių problemų kurią Bintrim (2015) įvardija yra ta, jog auklėtojoms sudėtinga planuoti veiklą mišraus amžiaus grupėms, kuri atitiktų visų vaikų gebėjimus. Kadangi užduotys turi atitikti kiekvieno vaiko individualius gebėjimus bei įgūdžius. Pastebėta, jog mišrioje grupėse vyresni vaikai mažiau linkę dalyvauti veikloje. Taip atsitinka, nes auklėtojai vienu metu sudėtinga, tiesiog neįmanoma, užimti kiekvieną vaiką su individualiomis užduotimis.

Fagan (2009) atliko tyrimą, kurio metu pastebėta, jog vyresnieji mišraus amžiaus grupėje laikosi atokiau nuo mažesniųjų. Jie tarsi sudaro tam tikras grupes, į kurias nenori įsileisti mažesniųjų. Taigi, kuomet vieni mokslininkai įžvelgia atsakomybės jausmo atsiradimą, pagalbos bei rūpestio jausmą mažesniesiems, kiti mokslininkai linkę manyti, jog ne visi vyresnieji yra geranoriškai nusiteikę mažųjų atžvilgiu.

Vieni autoriai įžvelgia privalumus mišrioje grupėje, kuomet mažesnieji mokosi įvairių dalykų iš vyresniųjų, tačiau Bell, Greenfield ir Bulotsky-Shearer (2013) teigimu, priešingai tai yra didelis trūkumas vyresniesiems, nes jie anot autoriaus iš mažųjų mažai ko mokosi. Wasson (2013) pateikė tyrimo rezultatus, kurio metu buvo apklausiami ikimokyklinukų tėvai pasirenkant darželio grupę, kurią lankys jų vaikas. Apklausiami buvo tiek mišrias grupes lankančių vaikų tėvai, tiek tos pačios amžiaus grupės. Dauguma tėvų buvo už vieno amžiaus tarpsnio grupes, motyvas buvo tas, jog nėra moksliskai įrodyta kaip mišrioje grupėse vaikai bus parengiami mokyklai.

Išanalizavus mokslinę literatūrą apie ugdymą(si) mišraus amžiaus grupėse pastebėta tendencija, jog nėra vieningos mokslininkų nuomonės, kurioje grupėje vaikų ugdymas yra efektyvesnis, vaikai labiau socialiau subręsta mokyklai mišrioje ar homogeniškoje grupėje. Kadangi nėra atlikta pakankamai mokslinių tyrimų apie darželio grupės homogeniškumo įtaką socialiniam vaikų subrendimui mokyklai šiame darbe dėmesys bus kreipiamas į socialinį vaikų subrendimą mokyklai.

Subrendimas mokyklai susideda iš keleto sričių: intelektualinio, praktinio bei socialinio (Glebuviene, Grigaitė, Monkevičienė, 2004). Dauguma mokslininkų ir pedagogų akcentuoja socialinio subrendimo mokyklai svarbą, bet duomenų apie tai kokią įtaką daro grupės homogeniškumas turi vaiko socialiniam subrendimui mokyklai nepateikia.

Anot Glebuviene ir kolegų (2004), tinkamas vaiko brandumas mokyklai – tai toks jo praktinis, socialinis, intelektualinis ir fizinis lygmuo, kuris sukuria galimybes sėkmingai mokytis pradinėje mokykloje ir gerai joje adaptuotis. Vaiko subrendimas mokyklai apima:

- Praktinę brandą, tai yra, įvairiausių praktinius mokėjimus ir įgūdžius.
- Socialinę brandą, tai yra, elementarią savireguliaciją, savigarbą, sugebėjimą bendradarbiauti ir bendrauti su kitais vaikais;
- Intelektinę brandą, tai yra, aktyvų domėjimąsi pasauliu, valingo dėmesio bei atminties pradmenis, loginio, kūrybinio ir kritiško mąstymo pradmenis, elementarius matematinius vaizdinius bei išlavėjusią kalbą;
- Fizinę brandą, tai yra, išlavėjusius judesius, gerą psichinę ir fizinę sveikatą, gerą smulkiają motoriką, bei akies-rankos koordinaciją;
- Praktinę vaiko brandą, t. y. įvairiausių vaiko praktinius mokėjimus ir įgūdžius.

Anot minėtų autorių, „mokyklai brandus yra tas vaikas, kurio savivoka, savęs vertinimas, emocijų, savikontrolės, pažinimo ir kiti procesai yra pasiekę šešiamečiui būdingą susiformavimo lygį, o pasiekimai – mokymosi pradžia reikalingų žinių, mokėjimų, gebėjimų apimtį bei kokybę“. Braza, Gil-Olarte, Mestre teigia, jog darželio aplinkoje vaikas patenka į kontekstą, kuris suteikia galimybes kurti ir plėtoti santykius su kitais vaikais. Tokiuose santykiuose vaikai stebi kitų vaikų elgesį, jį kopijuoja, bando naujas elgesio formas ir taip plėtoja savo socialinius įgūdžius. Be to, vaikai tarpusavyje dalinasi jausmais ir išgyvenimais kartu mokydami suprasti emocijas, įsijausti į vienas kito išgyvenimus ir atitinkamai formuoti savo elgesį. Tai sudaro prielaidas posocialiam elgesiui formuotis. Be to, leisdami laiką bendraamžių grupėje vaikai stebi, kaip skirtingi vaikai reaguoja į įvairius elgesio būdus ir situacijas, tai jiems leidžia geriau suprasti bendravimo situacijų ir būdų įvairovę ir moko, kaip pasirinkti savo elgesį ir jį derinti prie besikeičiančių socialinių situacijų reikalavimų.

Vaikas moka apibūdinti save, įvertinti gerąsias ir blogąsias savo savybes, žino, kuo nori būti užaugęs, saugo asmenines ribas. Kadangi priešmokyklinio amžiaus vaikas nori mokytis, jis jau gali apibrėžti tai, kas yra įdomu, geba sutelkti dėmesį į konkrečią veiklą. Vaikas suvokia, kad, norint išmokyti, reikia bandyti, vadinasi, gali pasitaikyti ir klaidų. Tokio amžiaus žmogus jau suvokia taisyklių esmę, geba jų laikytis. Šešiametis gali apibūdinti gerą ir blogą elgesį, pateikti pavyzdžių. Jis priima pokyčius ir savo požiūrį į juos (Priešmokyklinio ugdymo bendroji programa, 2014).

Taigi, daugumos mokslininkų teigimu, vaiko socialinis subrendimas mokyklai priklauso nuo jo individualių gebėjimų, tačiau vaikų socialiniam subrendimui mokyklai įtakos gali turėti ir grupės homogeniškumas.

Tyrimo hipotezės:

1. Vaikai lankantys bendraamžių grupes yra labiau socialiai subrendę mokyklai negu lankantys mišrias grupes.
2. Ugdant vaikus homogeniškoje grupėje jie yra labiau emociškai subrendę negu ugdant mišrioje grupėje.
3. Tikėtina, jog didesnis vaikų socialinis subrendimas mokyklai yra susijęs su draugų turėjimu darželyje.

Tiriamieji

Tyrimui buvo pasirinktos 7 Kauno miesto ikimokyklinės ugdymo įstaigos, iš kurių dviejose vaikai ugdomi pagal homogeniškumo principą bei penkiose mišraus amžiaus grupėse, kiekviena įstaiga turi savų ugdymo proceso subtilybių bei dirba pagal savo individualią ugdymo(si) programą. Anketinė apklausa atlikta 2017 m. vasario – mėn. Į anketos klausimus atsakė 7 pedagogės. Duomenis pedagogės pateikė apie kiekvieną vaiką atskirai, vertiant jų socialinį pasirengimą mokyklai. Buvo ištirti 52 vieno amžiaus tarpsnio grupes lankantys vaikai bei 50 mišrias grupes lankančių vaikų. Kiekvienoje grupėje buvo apklaustas vienodas skaičius berniukų ir mergaičių (1 lentelė).

1 lentelė. Respondentų sociodemografinės charakteristikos

Lytis	Tiriamosios grupės, n (proc.)	
	Vieno amžiaus tarpsnio vaikai (n=52)	Mišrias grupes lankantys vaikai (n=50)
Berniukai	26 (50,0)	25 (50,0)
Mergaitės	26 (50,0)	25 (50,0)

Tyrimas vykdytas laikantis visų tyrimo etikos reikalavimų, gavus ugdymo įstaigų vadovių pritarimą bei respondentų žodinį sutikimą dalyvauti tyrime. Tyrimo metu laikytasi konfidencialumo principo, respondentės informuotos apie tyrimo tikslumą, įstaigų vadovėms pasiūlyta, pageidaujant pristatyti rezultatus įstaigose.

Tyrimo metodai

Siekiant atskleisti darželio grupės homogeniškumo sąsajas su priešmokyklinio amžiaus vaikų socialiniu subrendimu mokyklai buvo naudojama Š. Magelinskaitės (2011) sukurta Vaikų socialinio subrendimo mokyklai skalė. Ši skalė, skirta pirmaklasių vaikų mokytojoms, atsakyti apie kiekvieną vaiką. Skalėje mokytojos turi įvertinti kiekvieno vaiko elgesį arba įgūdžius. Mokytojoms pateikiami tokio pobūdžio klausimai, pvz., vaikas „Sunkiai sulaukia savo eilės žaidime ar grupinėje veikloje“. Pateiktus teiginius mokytojos turi įvertinti intervalinėje Likerto skalėje nuo 1 iki 6, kur 1 reiškia „labai retai, niekada“, o 6 – „labai dažnai“. 29 klausimai buvo suskirstyti į tris poskales kaip socialinės, emocinės ir praktinės brandos komponentai (2 lentelė).

2 lentelė. Vaikų socialinio subrendimo mokyklai poskalės sudarančių teiginių numeriai

Poskalės	Teiginių numeriai
Socialinė branda	1, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 16, 17, 20, 21, 23, 15, 27
Emocinė branda	3, 15, 18, 24, 29
Praktinė branda	2, 4, 13, 19, 22, 26, 28

Kiekvienos poskalės bendrasis įvertis buvo apskaičiuotas nustačius visų poskalės teiginių įverčių vidutinę reikšmę. Taip pat anketoje buvo pateikti trys klausimai vaikui, atspindintys socialinius aspektus: kiek vaikui patinka eiti į darželį (skalėje nuo 1 iki 6), ar turi draugų bei kas yra geriausi draugai.

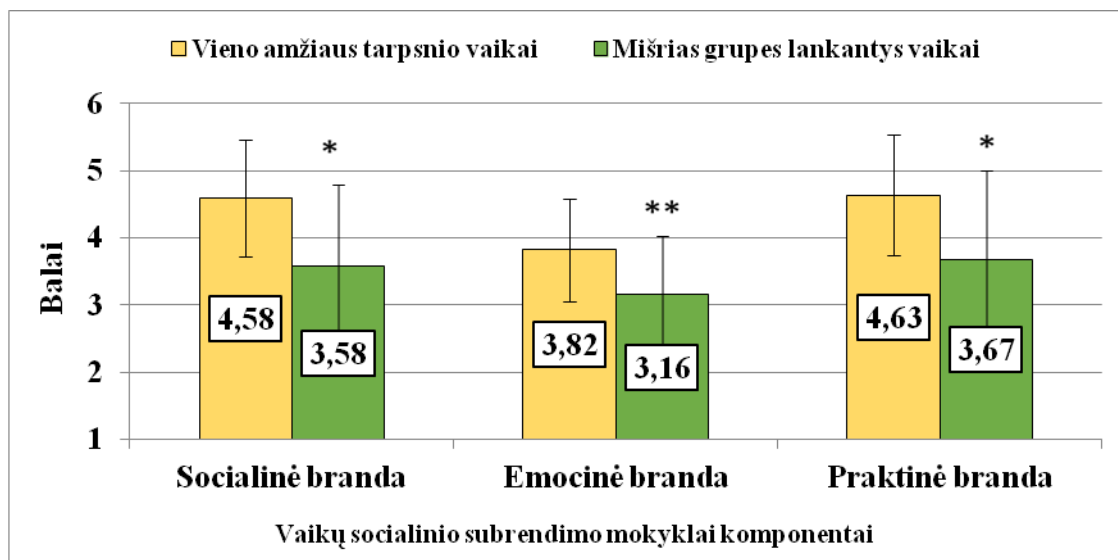
Klausimyno skalių vidinis suderinamumas įvertintas naudojant Cronbacho alfa (Cronbach's alpha) koeficientą. Bendras klausimyno Cronbacho alfos koeficientas – 0,97, atskirų poskalių koeficientai pateikti 3 lentelėje.

3 lentelė. Klausimyno skalių vidinio suderinamumo įverčiai

Poskalės	Teiginių skaičius	Cronbacho alfa koeficientas
Socialinė branda	17	0,982
Emocinė branda	5	0,713
Praktinė branda	7	0,964
Bendras	29	0,903

Rezultatai

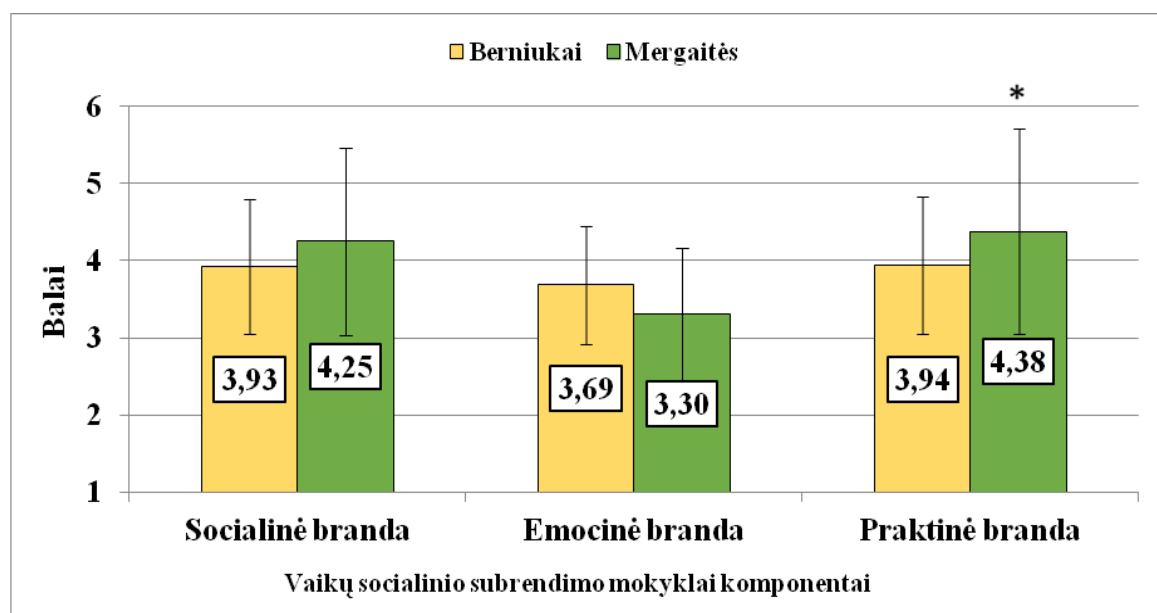
Vertinant darželio grupės homogeniškumo įtaką priešmokyklinio amžiaus vaikų socialiniam subrendimui nustatyta, jog mišrias grupes lankantys vaikai yra statistiškai reikšmingai mažiau subrendę ir pasiruošę lankyti mokyklą nei vieno amžiaus tarpsnio grupes lankantys vaikai visais socialinės brandos aspektais ($p < 0,05$) (1 pav.). Nors dauguma autorių pateikia daug privalumų ugdant vaikus mišrioje grupėje, tyrimo rezultatai atskleidė, jog mišrioje grupėje, vaikai mažiau socialiau subrendę ir pasiruošę lankyti mokyklą. Šis rezultatas patvirtina problemą, kurią Bintrim (2015) pateikia pačia svarbiausia, su kuria susiduriama ugdant vaikus mišrioje grupėje. Vaikai mažiau socialiau subręsta mokyklai, nes pedagogams sunkiau ne tik planuoti veiklą, bet ir ją realizuoti praktiškai. Nors dauguma mokslininkų didelį dėmesį skiria ugdymo individualizavimui mišrioje grupėje, tai realizuoti praktiškai labai sudėtinga.

*- $p < 0,001$; **- $p < 0,05$

1 pav. Tyrimo dalyvių socialinio subrendimo mokyklai komponentų įverčiai priklausomai nuo grupės kurią lanko

Tyrimo metu nustatyta, jog mergaičių praktinės brandos komponento įverčiai yra statistiškai reikšmingai didesni nei berniukų ($p < 0,05$), taigi, mergaitės labiau nei berniukai yra pasiruošusios mokyklai praktiniu aspektu. Taip pat pastebima tendencija, jog mergaitės brandesnės už berniukus ir socialiai, tačiau skirtumas nėra statiškai reikšmingas ($p > 0,05$). Matoma labai nežymi tendencija, jog priešmokyklinio amžiaus berniukai už mergaites yra brandesni emociškai (2 pav.) Nors mokslininkai nepateikia argumentų įrodančių, kad mergaitės labiau socialiai subręsta mokyklai negu berniukai, atlikto tyrimo metu pastebėta ši tendencija.

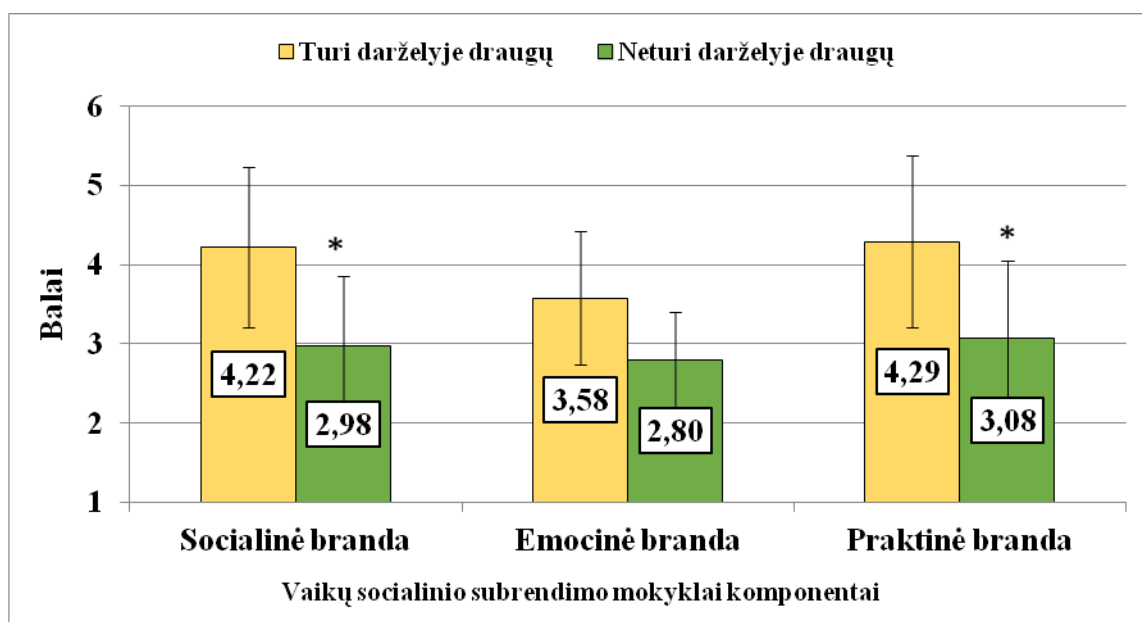

*- $p < 0,05$

2 pav. Tyrimo dalyvių socialinio subrendimo mokyklai komponentų įverčiai priklausomai nuo vaikų lyties

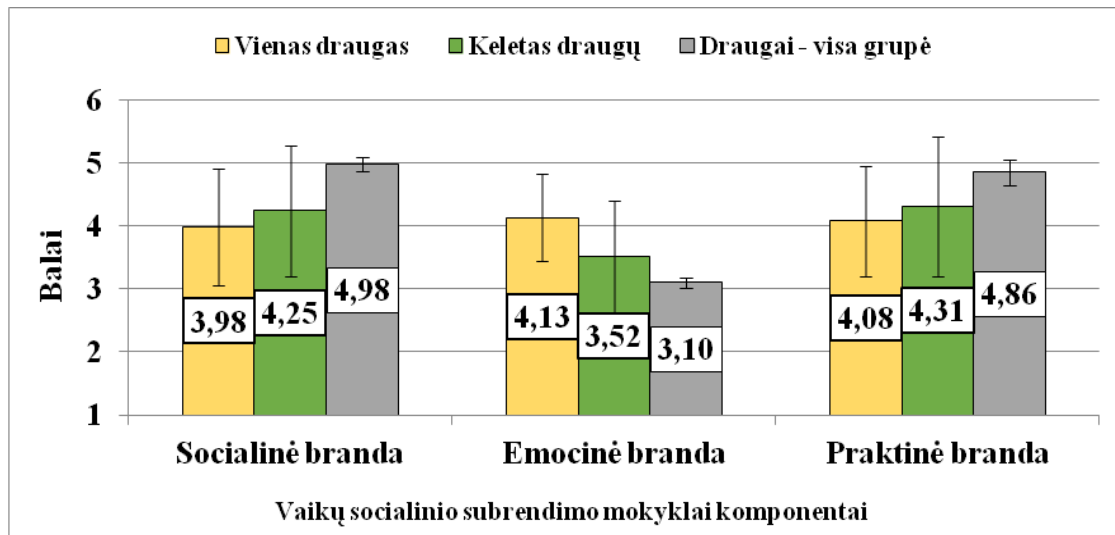
Be to, tyrimo metu nustatyta, jog socialinės, emocinės bei praktinės brandos komponentai statistiškai reikšmingai didesni priklausomai nuo to ar vaikas turi darželyje draugų ar neturi ($p < 0,05$). Turintys darželyje draugų vaikai statistiškai reikšmingai subrendę mokyklai tiek socialiau, tiek praktiškiau bei emocionaliau (3 pav.).

Šio tyrimo rezultatai iš dalies patvirtina Legkausko ir Magelinskaitės – Legauskienės teorines įžvalgas, jog tarpasmeniniai santykiai su bendraamžiais turi įtakos socialinės kompetencijos įgūdžių tobulinimui tai iliustruojama 4 paveiksle. Tie vaikai, kurie darželyje turi pakankamai draugų, jų socialinė branda išsiugdyta šiek tiek geriau, nors skirtumas nėra statistiškai reikšmingas. Kaip jau minėta autorių, vaikai, kurie darželyje turi pakankamai draugų, šiuo atveju keletą arba draugauja su visa grupe. Jie turi galimybę pasidalinti savo išgyvenimais, emocijomis, mokyti suprasti vieni kitus.

*- $p < 0,05$

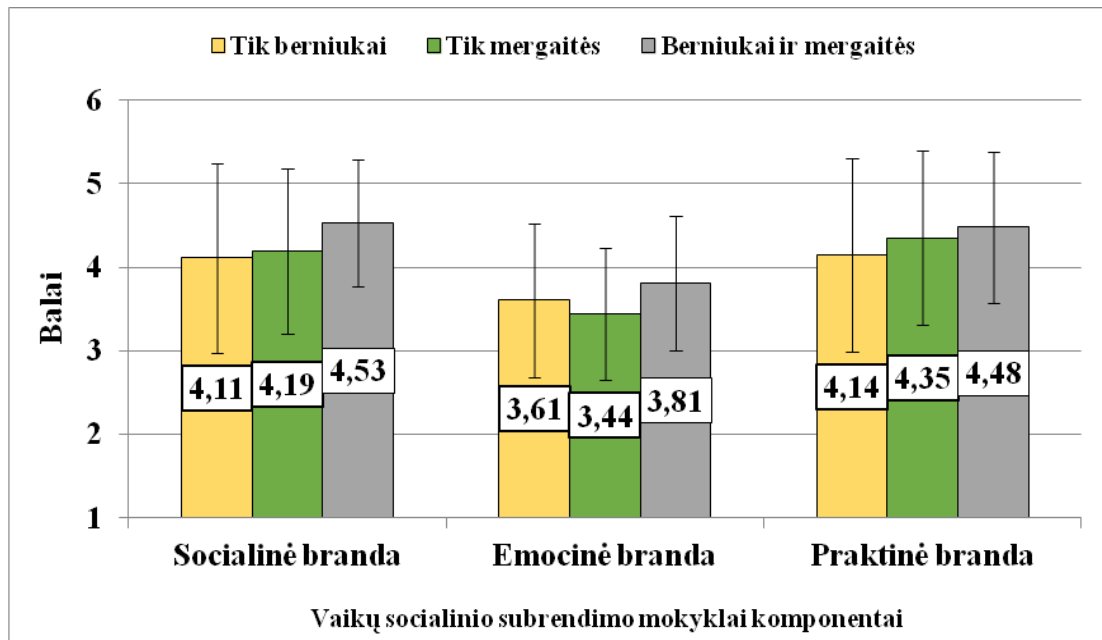
3 pav. Tyrimo dalyvių socialinio subrendimo mokyklai komponentų įverčiai priklausomai nuo draugų darželyje turėjimo

$p > 0,05$

4 pav. Tyrimo dalyvių socialinio subrendimo mokyklai komponentų įverčiai priklausomai nuo draugų darželyje skaičiaus (balai, $m \pm SN$)

Rezultatai parodė, jog socialinio subrendimo mokyklai įverčiai nepriklauso nuo draugų lyties. Pastebėta, kuomet vaikai bendrauja tiek su berniukais, tiek su mergaitėmis tuo labiau yra išvystyti tiek socialinės, tiek emocinės bei praktinės brandos komponentai, tačiau skirtumas nėra statistiškai reikšmingas (5 pav.).

$p > 0,05$

5 pav. Tyrimo dalyvių socialinio subrendimo mokyklai komponentų įverčiai priklausomai nuo draugų lyties (balai, $m \pm SN$)

Tyrimo metu taip pat vertinta kaip susijęs vaikų noras lankyti darželį ir jų socialinis subrendimas mokyklai. Gautas teigiamas vidutinio stiprumo ryšys tarp noro lankyti darželį ir socialinės brandos komponento ($r=0,366$, $p < 0,001$) bei praktinės brandos komponento ($r=0,343$, $p < 0,001$). Noras lankyti darželį su emocinės brandos komponentu nebuvo susijęs ($p > 0,05$) (3.2.3. lentelė).

4 lentelė. Tyrimo dalyvių socialinio subrendimo mokyklai komponentų ir noro lankyti darželį sąsajos (Spearman'o koreliacija, r (p))

Poskalės	Noras lankyti darželį
Socialinė branda	0,366 (0,001)
Emocinė branda	0,022 (0,830)
Praktinė branda	0,343 (0,001)

Rezultatų aptarimas

Tyrimo rezultatai parodė, kad grupės, kurioje vyksta ikimokyklinis ugdymas, pobūdis, yra susijęs su socialiniu subrendimu mokyklai. Šio tyrimo rezultatai patvirtina Bintrim (2015), Fagan (2009) ir Bell ir kt. (2013) teiginius, kad siekiant didesnio socialinio subrendimo mokyklai homogeniškos grupės yra pranašesnės už mišrias grupes. Galima manyti, kad homogeniškos grupės pasiekia tolygesnio socialinių įgūdžių ugdymo, nes amžiau skirtumų nebuvimas skatina vaikus ugdyti lygiaverčio bendravimo įgūdžius, konstruktyvius problemų sprendimo būdus, sukuria prielaidas motyvuojančiai konkurencijai ir leidžia išvengti konfliktų, kuriuose galios skirtumai būtų neproporcingai dideli.

Tyrimo rezultatai taip pat nurodo galimas socialinio subrendimo mokyklai darželyje gerinimo kryptis. Kadangi tyrimas parodė, kad daugiau draugų darželyje ir labiau jį norintys lankyti vaikai yra labiau subrendę mokyklai, ikimokyklinio ugdymo pedagogams ir psichologams verta atkreipti ypatingą dėmesį į tuos vaikus, kurie darželyje draugų neturi ir yra linkę šlietis prie auklėtojos. Auklėtojos turėtų skirti daugiau dėmesio tokiems vaikams ir juos tiesiogiai mokyti tų socialinių įgūdžių, kurie yra reikalingi bendravimui užmegzti, draugiškam kontaktui palaikyti ir santykiams kurti.

Tyrimo išvados

- Nors dauguma autorių pateikia nemažai privalumų ugdant vaikus mišraus amžiaus grupėse, atliktas tyrimas paneigia šią nuomonę. Homogeniškos grupės vaikai labiau socialiau subrendę negu mišraus amžiaus grupėse.
- Lankomoje grupėje turintys draugų vaikai yra labiau socialiai subrendę mokyklai;
- Socialinis ir praktinis subrendimas mokyklai yra susijęs su vaikų noru lankyti darželį;
- Mergaitės pasižymi didesne praktine branda, nei berniukai.

Literatūra

1. Bell, E. R., Greenfield, D.B., Bulotsky-Shearer, J. (2013). Classroom age composition and rates of change in school readiness for children enrolled in Head Start. *Early Childhood Research Quarterly*, 28 (1), 1-10.
2. Bintrim L. (2015). 8 Tips for Planning Successful Mixed-age Storytimes. Prieiga per internetą: <http://ideas.demco.com/blog/8-tips-for-planning-successful-mixed-age-storytimes>
3. Callahan, A. (2013). Mixed-Age Preschool: Benefits and Challenges. Prieiga per internetą: <https://scienceofmom.com/2013/04/02/mixed-age-preschool-benefits-and-challenges/>
4. Fagan T., J. (2009). Younger and Older Together: Children's interactions in a mixed-age early childhood centre. Master's theses: Victoria University of Wellington, N.Z.
5. Glebuviene V., Grigaitė B., Monkevičienė O. (2004). Lietuvos vaikų brandumas mokyklai: tyrimas ir problemos. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.
6. Magelinskaitė Š. (2011). Pirmaklasių mokinių socialinio subrendimo ir adaptacijos mokykloje rodiklių sąsajos. *Pedagogika*, 103, 45-51.
7. Magelinskaitė-Legkauskienė, Š., Legkauskas, V. (2016). Pagrindiniai veiksniai turintys įtakos socialinio subrendimo mokyklai vystimuisi. *Taikomoji psichologija*, 1, 4-21.
8. Wasson C. (2013). Benefits of mixed- age grouping in preschool. Prieiga per internetą: <http://10thstreetpreschool.com/benefits-of-mixed-aged-grouping-in-preschool/>

VAIKŲ PSICHOLOGINIO SAUGUMO TYRIMAS: MOKYKLOS ATVEJIS

doc. dr. Tomas Butvilas

Mykolo Romerio universitetas
Edukologijos ir socialinio darbo institutas
Ateities g. 20 / V-254, 08303, Vilnius
Tel.: (8 5) 271 4710
El. paštas: tbutvilas@mrni.eu

Žmogaus studijų centras
Trakų g. 8, 2a korp., 01132, Vilnius
Tel.: (8 5) 2626763
El. paštas: office@humanstudy.lt

Inga Bazilevičienė

Vilniaus Žėručio pradinė mokykla
Žėručio g. 15, 04104, Vilnius
Tel.: (8 5) 244 5413
El. paštas: ingaastra@gmail.com

Santrauka

Mokslinė problema, tikslas. Pausaulio sveikato organizacija (PSO) pastaruosius 30 metų vykdo Tarptautinę mokyklinio amžiaus vaikų gyvenimo ir sveikatos studiją (angl. Health Behavior in School-aged Children), kurioje dalyvauja 42 šalys, o mūsų šalis šiuose vertinimuose dalyvauja nuo 1992 m. Kaip tik 2013-2014-2015 m. tyrimų duomenimis, Lietuvoje patyčias patyrė didžiausia vaikų dalis iš visų 42 tyrime dalyvavusių šalių. Nustatyta, kad Lietuvoje patyčias patiria 32 proc. berniukų ir 26 proc. mergaičių. Tuo tarpu patys iš kitų tyčiojosi 33 proc. berniukų ir 16 proc. mergaičių. Statistinės tendencijos rodo, kad vaikų psichologinio saugumo mokyklose problematika tik didėja, kai tuo tarpu visiems žinoma aksioma, kad vaiko saugumas yra vienas iš pirminių, svarbiausių, mokyklos aplinkos dedamųjų, leidžiančių kalbėti apie gaunamų žinių suvokimą, savo minčių išsakymą pamokų metu, kasdienį mokyklos lankymą, pozityvius santykius su bendraamžiais bei mokytojais. Be to, psichologinis saugumas neabejotinai užtikrina gerą savijautą bei teigiamas emocijas.

Rezultatai. Tyrimo tikslas – ištirti pradinių klasių vaikų patiriamą psichologinį saugumą mokykloje ir nustatyti atvejus, kai vaikai jaučiasi nesaugiai. 2017 m. atlikto

vienos Vilniaus pradinės mokyklos atvejo tyrimo duomenys parodė, kad iš 241 apklausoje dalyvavusio pradinių klasių mokinio (2-4 kl.) 15 proc. nurodė patiriantys vienokią ar kitokią patyčių formą. Tuo tarpu 85 proc. tyrime dalyvavusių vaikų mokykloje jaučiasi saugiai; 88 proc. vaikų savo klasėse jaučiasi taip pat saugiai ir 52 proc. apklaustųjų teigė, kad mokykloje patyčių nepatiria išvis.

Pagrindinės sąvokos: *Vaikai, psichologinis saugumas, patyčios, mokykla, psichologinė pagalba, prevencija..*

SURVEY ON CHILDREN'S PSYCHOLOGICAL SAFETY: SCHOOL CASE

dr. Tomas Butvilas, Assoc. prof.

Mykolas Romeris University

Institute of Educational Sciences and Social Work

Ateities str. 20 / V-254, 08303, Vilnius

Tel.: (8 5) 271 4710

E-mail: tbutvilas@mruni.eu

Human Study Center

Trakų str. 8, 2a corp., 01132, Vilnius

Tel.: (8 5) 2626763

E-mail: office@humanstudy.lt

Inga Bazilevičienė, MSc

Vilnius Zerutis Primary School

Žėručio str. 15, 04104, Vilnius

Tel.: (8 5) 244 5413

E-mail: ingaastra@gmail.com

Summary

Scientific problem and scope. World Health Organization (WHO) within these past 30 years runs observations and research on Health Behavior in School-aged Children. 42 countries participate in this global survey and Lithuania also has joined it since 1992. Recent statistics and data of WHO (2013, 2014, 2015) show that children in our country face bullying in schools more often than in other participant countries. It was revealed that 32 % of boys and 26 % of girls have suffered from bullying in the period mentioned above. While 33 % of boys and 16 % of girls were aggressors themselves. These statistical tendencies only show that issue of children's psychological safety in schools remain as a huge psychoeducational and social problem nowadays. On the other hand, child's safety is one of the basis of the whole school emotional climate and micro environment, which allows us to continue with positive learning outcomes, open communication, every day school attendance, favorable relations among peers and teachers. Since a child is extremely sensitive to the surrounding environment, his/her safety becomes especially significant. Besides, feeling safe stimulates good emotions and creates both physical, and psychological wellness.

Results and findings. Research goal was to explore primary school children's experienced psychological safety features and set the cases when children feel unsafe.

The data of the survey on children's psychological safety in school (done with 241 primary school pupils (2nd-4th grades) from one of the Vilnius primary schools back in 2017) has shown that only 15 % of children (out of 241) have faced the fact of bullying, while other 85 % pointed out they feel safe in school and 85 % have said – they are OK in their classrooms. 52 % of research participants have never struggled this bullying issue in an analyzed school case.

Keywords: *Children, psychological safety, bullying, school, psychological assistance, and prevention.*

Ivadas

Neretai šiuolaikinių mokyklų vadybiniu požiūriu deklaruojamose įstaigos vizijose, misijose bei tiksluose akcentuojamas daugiau žinių perteikimo, vaiko parengimo gyvenimui, dalyvavimo projektuose ar kitokie tarpusavio konkurencingumą žymintys šūkiei, tačiau dažnai pasigendama vaikų emocinio ugdymo, jų socialinių gebėjimų stiprinimo, atsparumo destruktiviems aplinkos poveikiams stiprinimo akcentai. Neatsitiktinai kai kurie mokslininkai siūlo mokyklos saugumo koncepciją praplėsti išeinant iš tradicinių vien konfliktų, deviantinio elgesio ar kitų smurtinių apraiškų rėmų. Antai mokyklos saugumą siūloma apibrėžti per „*stokos (deficito bei disfunkcijos) sąvokas, kai ... stoka (disfunkcijos) yra laikomos bet kokios aplinkybės, kurios realiai arba potencialiai kėsina į mokinių (taip pat mokyklos darbuotojų, lankytojų) fizinį ir psichologinį saugumą, žmogaus ir vaiko teises, žmogiškąjį orumą, teisėtus lūkesčius sveikai ir nepavojingai aplinkai, psichologiniam komfortui ir palankiam socialiniam klimatui, taip pat kėsina į asmenų ir mokyklos turtą*“ (Merkys, Bagdonas ir kt., 2013, p. 54). Juk svarbiausias mokyklos saugumo subjektas ir socialinis veikėjas išlieka mokinys – vaikas. Kaip nurodo G. Merkys, A. Bagdonas ir kt. (2013), mokyklos saugumo disfunkcijos apima faktines aplinkybes, besiklostančias mokyklos viduje ir išorinėje aplinkoje (mokyklos kieme, prieigose, mikrorajone). Būtent platesnį mokyklos saugumo supratimą siūlo ir dabartinės LR Švietimo ir mokslo ministerijos rekomendacijos¹ (2017) dėl smurto prevencijos įgyvendinimo mokyklose, kur nurodoma, kad „*saugios aplinkos mokykloje kūrimas apima glaudžiai tarpusavyje susijusius, integraliai veikiančius komponentus: mokyklos veiklą ir valdymą, socialinių ir emocinių kompetencijų ugdymą, pozityvaus mokyklos mikroklimato kūrimą, mokinių pozityvių vertybių formavimą ir tėvų (globėjų, rūpintojų) įtraukimą / įsitraukimą*“. Visa tai yra neatsiejami vaiko socializacijos esminiai komponentai, kurių vienokia arba kitokia tarpusavio sąveikia lemia tam tikras jauno asmens sociokultūrinio ir psichologinio tapimo trajektorijas.

Šiuo požiūriu mokslininkai pabrėžia vaiko artimiausios aplinkos saugumo svarbą jo/jos socializacijai. Saugi aplinka, anot tyrėjų (Street et al., 2004, Butvilas, 2008; Butvilas, Markevičienė, 2015; Butvilas, Przybysz-Zaremba, 2015 ir kt.), gali būti vienu iš veiksnių, padedančių užtikrinti palankios socializacijos galimybes vaikystėje bei vėlesniais amžiaus tarpsniais. Būtent, jausdamasis saugus, vaikas dažniau patiria teigiamas emocijas, geba laisviau bendrauti su bendraamžiais, palankiau vertina save ir aplinkinius, rečiau patiria mokymosi nesėkmes, labiau pasitiki savimi ir pan. Tai savo ruožtu leidžia formuotis teigiamoms vaiko asmenybės savybėms – atvirumui su kitais, pagarbai, savigarbai ir kt. Tačiau patiriami įvairūs iššūkiai vaiko šeimoje (pvz., tėvų nedarbas, konfliktai, priklausomybės, mažas domėjimasis vaiko pasiekimais ir pan.) apsunkina tokios aplinkos kūrimo galimybes, nes vaiko šeima tuomet būna dažniau priversta spręsti tiek socialines, tiek psichologines, tiek ir ekonomines problemas. Kitaip tariant, tokia šeima nėra pajėgi pilnai sukurti ir užtikrinti vaikui saugią aplinką. Todėl jis/ji neretai savo elgesiu išreiškia norą jaustis saugiai ir kad suaugusieji juo labiau rūpintųsi (Hilliard, 2001; Butvilas, 2008; Bazilevičienė, 2017 ir kt.).

Kita vertus, socializaciją vaikystėje nulemia daugelis tiek išorinių, tiek ir vidinių veiksnių. Vienas iš tokių išorinių veiksnių yra mokykla, kurioje mokytojai ir mokiniai didelę savo aktyvaus laiko dalį praleidžia socialinėje aplinkoje – klasėje: jie visuomet vienaip ar

¹ Įsakymas dėl smurto prevencijos įgyvendinimo mokyklose rekomendacijų patvirtinimo, ŠMM (2017). Nr. V-190. Vilnius

kitaip tarpusavyje sąveikauja. Šios sąveikos metu vaikai formuojasi atitinkamą požiūrį į save bei kitus, tapatina save su jiems priimtinomis socialinėmis grupėmis ir sykiu perima tų grupių vertybes. Todėl itin pabrėžtinai saugios mikroaplinkos, palankaus psichologinio kolektyvo klimato ar šiltos klasės atmosferos sukūrimo svarba.

Taigi, atsižvelgus į vaikų psichologinio saugumo jiems artimiausiose aplinkose (ypač šiuo atveju – mokykloje) problemos aktualumą ir mastą, *tyrimo objektu* buvo pasirinkta pradinė klasių (2-4) mokinių patiriamas psichologinis saugumas mokykloje, išskiriant atvejus ir veiksnius, kai jie jaučiasi nesaugūs. Atitinkamai ir atlikto tyrimo bei šio straipsnio tikslas – ištirti bei aprašyti pradinė klasių vaikų patiriamą psichologinį saugumą mokykloje, nustatant atvejus, kai jaučiamasi nesaugiai.

Tiriamieji ir tyrimo eiga

2017 m. kovo-balandžio mėn. buvo atliktas vienos Vilniaus pradinės mokyklos² pradinė klasių mokinių patiriamo psichologinio saugumo mokykloje anketinis tyrimas. Šiame tyrime dalyvavo 241 2-4 klasių mokinys (8-11 metų amžiaus): 115 berniukų ir 126 mergaitės.

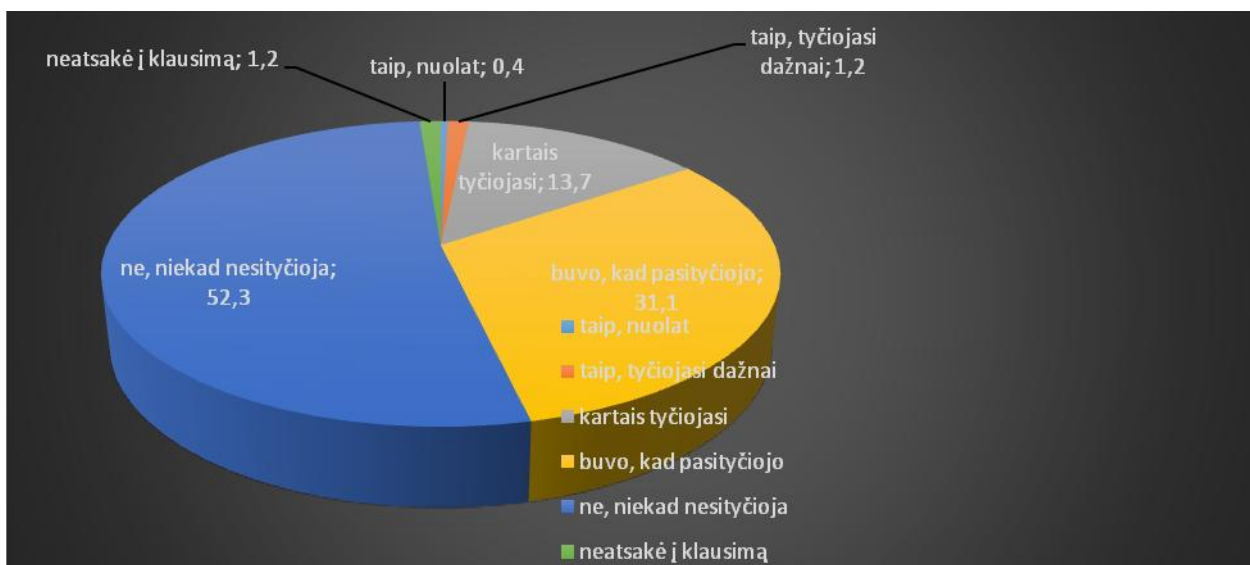
Tyrimo metodai

Tyrimo metu buvo taikyti šie metodai: atitinkamos filosofinės, sociologinės, psichologinės ir pedagoginės literatūros pasirinkta tema analizė; statistiniai metodai, taikant MS SPSS 21.0 statistikos programą (t. y. atlikta skirstinių analizė ir taikytas Chi kvadratas bei Spearman koreliacijos koeficientas, nustatant statistiškai reikšmingus tiriamų požymių skirtumus bei tarpusavio ryšius). Naudoto tyrimo instrumento validumas buvo įvertintas faktorinės analizės būdu, pasitelkiant pagrindinių komponentų metodą ir Varimax rotaciją su KMO normalizacija (0,79) bei Bartlett testu ($\chi^2 = 3485,88$ p < 0,000). Duomenys parodė, kad dauguma empirinių požymių yra svarbūs (homogeniškumo koeficientas *Cronbach alfa* = 0,92).

Rezultatai ir jų aptarimas

Duomenys apie pradinė klasių mokinių saugumą mokykloje ir savo klasėje parodė, kad mokykloje tyrimo dalyviai kone visi jaučiasi saugiai: 85 proc. vaikų mokykloje jaučiasi saugiai; 88 proc. vaikų savo klasėje jaučiasi taip pat saugiai ir 52 proc. apklaustųjų teigė, kad mokykloje patyčių nepatiria išvis. Apie 15 proc. vaikų vis tik teigė, kad nesijaučia saugūs mokykloje bei savo klasėje dėl patiriamų vienokios ar kitokios formos patyčių (1 pav.).

² Laikantis tyrimo etikos vienu iš principų – konfidencialumo – ir tyrime dalyvavusios mokyklos administracijos pageidavimu – mokyklos pavadinimas šioje publikacijoje nėra atskleidžiamas.

1 paveikslas. Patiriamų patyčių mastas (proc. / N=241)

Tuo tarpu, siekiant išsiaiškinti pačių tyrimo dalyvių polinkį prisidėti prie nesaugios aplinkos mokykloje (tyčiotis), matyti, kad tik nedidelė dalis pradinukų (apie 7 proc.) buvo linkę vienaip ar kitaip tyčiotis iš bendraklasių (2 pav.).

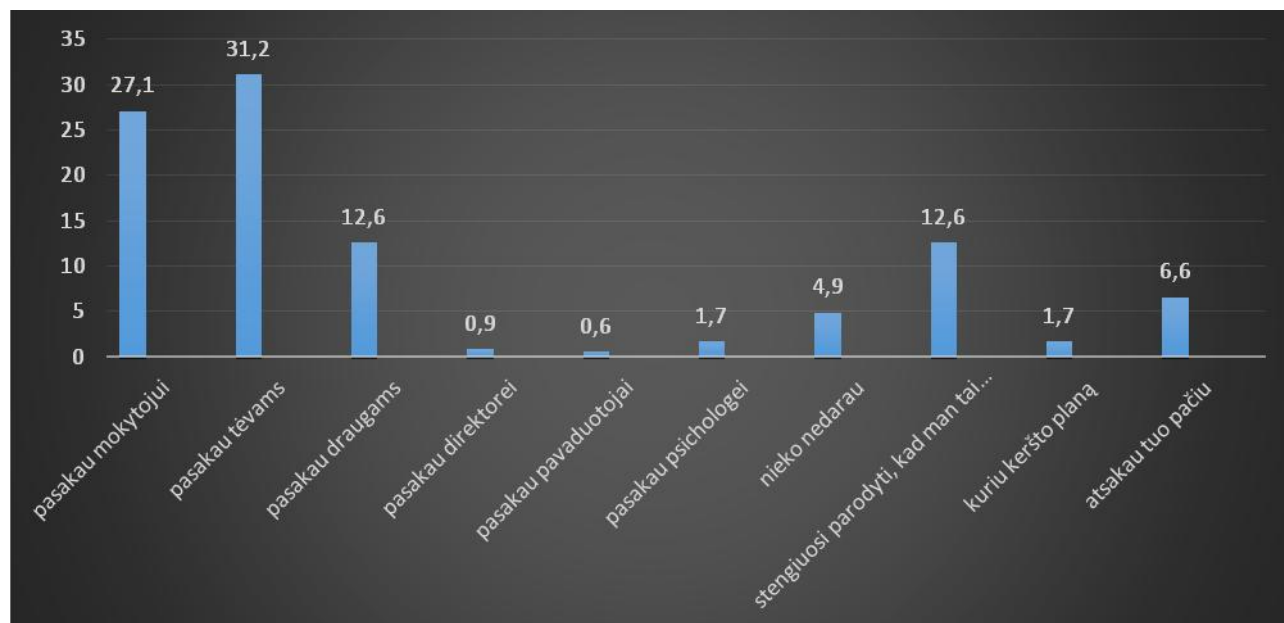
2 paveikslas. Priekabiavimo mastas (proc. / N=241)

Nustatyta, kad dažniausiai patyčių vaikai patiria šalia mokyklos (34 atvejai iš 241), tad galima teigti, kad nagrinėjamu atveju mažiausiai vaikams saugu šalia mokyklos, kieme ir koridoriuose.

Dažniausiai išryškėjusios patyčių formos tarp pradinų klasių mokinių – pravardžiavimas (21 proc.), apkalbinėjimas to negirdint vaikui (11,6 proc.) ir nepriėmimas į bendras veiklas (13 proc.).

Tuo tarpu dažniausios priekabiavimo formos nustatytos šios: pravardžiavimas (19,5 proc.), kai neatsakoma į pateiktą klausimą (38,2 proc.), stumdymasis (7,9 proc.) bei apkalbinėjimas kito vaiko pastarajam to negirdint (7,5 proc.).

Aptariant pradinių klasių mokinių reakcijas į patiriamas patyčias, dominuoja pasisakymas tėvams ir savo klasės mokytojui (3 pav.).

3 paveikslas. Vaikų reakcijos į patiriamas patyčias (proc. / N=241)

Duomenys rodo, kad nagrinėjamos mokyklos atveju vaikai geba iškomunikuoti patiriamus sunkumus su savo tėvais, mokytojais ar kitais bendraklasiais. Toks socialinis gebėjimas yra ganėtina stiprus įrankis formuojant psichologiškai saugią mokyklos aplinką, o sykiu ir imantis konstruktyvių priemonių kovojant prieš patyčias vaiko artimiausiose aplinkoje (Butvilas, 2016; Olweus in: Fleming et al., 2005).

Išvados

Šalies ir pasaulinės tendencijos rodo, kad vaikų psichologinio saugumo mokyklose problematika didėja, nors žinoma, kad vaiko saugumas yra vienas iš pirminių, svarbiausių, mokyklos aplinkos dedamųjų, leidžiančių kalbėti apie gaunamų žinių suvokimą, savo minčių išsakymą pamokų metu, kasdienį mokyklos lankymą, pozityvius santykius su bendraamžiais bei mokytojais. Be to, psichologinis saugumas neabejotinai užtikrina gerą savijautą bei teigiamas vaiko emocijas.

Atlikto tyrimo su pradinių klasių mokiniais duomenys parodė, kad:

- 85 proc. vaikų mokykloje jaučiasi saugiai, 88 proc. vaikų savo klasėse jaučiasi taip pat saugiai, o 52 proc. apklaustųjų teigė, kad mokykloje patyčių nepatiria. Tuo tarpu 15 proc. vaikų nurodė, kad patyčias tenka patirti;
- apie 6,7 proc. vaikų nurodė patys priekabiaujantys. Vietos, kuriose didžiausia tikimybė patirti patyčias – erdvės šalia mokyklos, mokyklos

kiemas bei koridoriai. Tyčiojamosi daugiausiai prasivardžiuojant (21 proc.), nepriimant į bendras veiklas (13 proc.), apkalbinėjant kitą “už akių” (11,6 proc.);

- c) dažniausios vaikų reakcijos į patyčias – informavimas (informuojami tėvai, mokytojai, guodžiamasi draugams).

Literatūra

1. Bazilevičienė, I. (2017). *Psichologinis vaikų saugumas pradinėje mokykloje*. Nepublikuota dalomoji tyrimų medžiaga. Vilnius.
2. Butvilas, T. (2008). *Šeimoje netektį patyrusių vaikų socializacija*. Monografija. ISBN 978-9955-19-103-2. Vilnius: MRU leidykla.
3. Butvilas, T. et al. (2016). Eds. *All Steps Of Social Learning Methodology For At Risk Youth Groups*. Turkey: Niğde University.
4. Butvilas, T., Markevičienė, E. (2015). Kuo ypatinga Reggio Emilia filosofija vaiko ugdyme? *Vaikystė ir ugdymas – 2015: mokslinės praktinės konferencijos straipsnių rinkinys*. ISBN 978-609-468-073-1 (Online), p. 53-59. Vilnius: UAB „BMK Leidykla“.
5. Butvilas, T., Przybysz-Zaremba, M. (2015). Around virtual aggression and bullying at school – a few practical remarks. In: *Zachowania ryzykowne dzieci i młodzieży*. Monograph. ISBN 978-83-63176-16-7, pp. 111-125. Olsztyn: Wydawnictwo PROSPEKT PR.
6. Fleming, C. B. et al. (2005). Do Social and Behavioral Characteristics Targeted by Preventive Interventions Predict Standardized Test Scores and Grades? *Journal of School Health*. No. 75, pp. 342-349.
7. Hilliard, R. E. (2001). The Effects of Music Therapy-Based Bereavement Groups on Mood and Behavior of Grieving Children. A Pilot Study. *The Journal of Music Therapy* 38, Vol. 4.
8. Merkys, G., Bagdonas, A. ir kt. (2013). Vaiko ir mokyklos saugumo vertinimo klausimynas: indikatoriai ir faktorinė validacija. *Socialinis ugdymas*. Nr. 3 (35), p. 52-66. Vilnius.
9. Street, H. et al. (2004). The Game Factory: Using Cooperative Games to Promote Pro-social Behaviour Among Children. *Australian Journal of Educational & Developmental Psychology*. Vol. 4.

PRIKLAUSIMYBĖS NUO AZARTINIŲ LOŠIMŲ ANALIZĖ

Prof. dr. Gediminas Navaitis

Mykolo Romerio universitetas

Edukologijos ir socialinio darbo institutas

Ateities g. 20 / V-254, 08303, Vilnius

Tel.: (8 5) 271 4716

El. paštas: navaitis@mruni.eu

Žmogaus studijų centras

Trakų g. 8, 2a korp., 01132, Vilnius

Tel.: (8 5) 2626763

El. paštas: office@humanstudy.lt

Anotacija

Šiuolaikinėje visuomenėje azartiniai lošimai sparčiai plinta, atsiranda nauji lošimų būdai. Tačiau Lietuvoje vis dar trūksta azartinių lošimų tyrimų, nėra atskleistas priklausomybės nuo jų mastas.

Straipsnyje pristatomi visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų UAB «Vilmorus» bendradarbiaujant su Mykolo Romerio universitetu atliktos reprezentatyvios Lietuvos gyventojų apklausos duomenys (2017 m. sausis-vasaris). Tyrimas buvo organizuotas pagal Jungtinės Karalystės Lošimų komisijos reguliariai atliekamų azartinių lošimų priežasčių, paplitimo ir pasekmių tyrimų metodiką pritaikius ją Lietuvos sąlygoms.

Tyrimė panaudota DSM – IV metodika. Jos pagalba surinkti duomenys atskleidė, kad 92,8 proc. respondentų priskirtini prie „laisvalaikio“ lošėjų, polinkį priklausomybei nuo azartinių lošimų galėjo turėti iki 7,2 proc. respondentų. Priklausomybe nuo azartinių lošimų galimai turėjo 0,6 proc. respondentų. Daugeliu atveju tai buvo 30-39 m. amžiaus, nesusituokę, gaunantys aukštesnes pajamas vyrai. Šie duomenys tapatūs daugelyje ES šalių atliktuose azarto tyrimuose gautiems duomenims.

Pagrindinės sąvokos: azartiniai lošimai, priklausomybė nuo azartinių lošimų, kiekybinis tyrimas

ANALYSIS OF ADDICTIVE GAMBLING

dr. Gediminas Navaitis, Prof.

Mykolas Romeris University

Institute of Educational Sciences and Social Work

Address: Ateities 20, LT-10101, Vilnius, Lithuania

Ph.: +370 5 2714716

E-mail: navaitis@mruni.eu

Human Study Center

Address: Traku st. 8, 2a bldg., LT-01132, Vilnius, Lithuania

Ph.: + 370 5 2626763

E-mail: office@humanstudy.lt

Summary

Gambling is widespread in modern society and new ways of gaming still keep emerging. However, Lithuania still lacks research on gambling; the prevalence of gambling and the extent of addiction has not been revealed yet. In particular, there is a lack of comparative studies allowing a more accurate assessment of national gambling peculiarities, providing a basis for a foreign know-how application in gambling supervision. The article presents a representative Lithuanian population survey (January-February 2017). This survey was carried out by a public opinion and market research „Vilmorus“ Ltd. In cooperation with Mykolas Romeris University. The Lithuanian study was performed in line with the UK Gambling Commission's methodology regularly used for researches on gambling reasons, prevalence and consequences, yet adapting it to the Lithuanian conditions.

The DSM - IV methodology was used in the research. The data revealed that 92.8 % of respondents did not have problems with gambling. The tendency to gambling addiction had up to 7.2 % of respondents. Gambling addiction had 0.6 % of respondents. The data is similar to the data obtained in gambling researches carried out in many EU countries.

Keywords: *gambling, quantitative surveys, Lithuania.*

Įvadas

Azartinių lošimų, loterijų, lažybų istorija tikrai ilga. Šešių pusių kauliukų rasta maždaug 3000 metų pr. m. erą Mesopotamijoje (Schwartz, 2013). Šiandieną daugelis modernių valstybių pripažįsta azartinių lošimų, lažybų ir loterijų poreikį ir netgi naudą finansuojant visuomenei svarbius projektus, bet drauge pripažįsta ir jų organizavimo rizikas, todėl šį verslą bei lošėjus kontroliuoja griežčiau nei kitas veiklas.

Lietuvos įstatymai, lošimų organizavimo kontrolė irgi vadovaujasi šiomis nuostatomis. Azartinių lošimų paslaugų teikimas Lietuvoje buvo įteisintas 2001 m. priėmus azartinių lošimų įstatymą. Tais pat metais sukurtas lošimų kontrolės modelis, įsteigta institucija, atsakinga už azartinių lošimų bei loterijų priežiūrą - Lošimų priežiūros tarnyba prie Finansų ministerijos. Nuo to laiko azartinių lošimų, lažybų ir loterijų aprėptis, pajamos iš šios veiklos ženkliai išaugo. Šiandieninėje Lietuvoje šio pobūdžio paslaugos yra gausiai siūlomos, jomis plačiai naudojamosi.

Drauge su laisvalaikio azartiniais lošimais egzistuoja ir neatsakingo lošimo atvejų. Dėl šios priežasties nuspręsta įsteigti apribojusių savo galimybes lošti asmenų registrą, kuriame registruojami asmenys pateikę prašymus neleisti jiems lošti ir dalyvauti nuotoliniuose lošimuose. Kita vertus, kaip konstatuota respublikinės mokslinės - praktinės konferencijos „Lošimai: psichologiniai aspektai, teisinis reguliavimas, socialinė pagalba probleminiams lošėjams“ rezoliucijoje, „Lietuvoje trūksta lošimų mokslinių tyrimų duomenų, nėra atliktas tarptautinėmis metodikomis pagrįstas ir reprezentatyvus lošimų ir loterijų paplitimo tyrimas, nėra atskleistas tarptautiniu mastu palyginamas priklausomybės nuo lošimų ir probleminių lošimų mastas“ (Respublikinės mokslinės-praktinės konferencijos „Lošimai: psichologiniai aspektai, teisinis reguliavimas, socialinė pagalba probleminiams lošėjams“ rezoliucija, 2016). Šia problema pažymi ir tarptautiniai azarto tyrinėtojai, bandantys įvertinti pasaulines azarto tendencijas, kurie konstatuoja, kad Lietuvoje atliekama mažai tyrimų, o „atliktų tyrimų rezultatų negalima standartizuoti dėl netinkamų metodikų ir nepakankamos informacijos“. (Williams, Volberg, Stevens, 2012. p.37)

Atliepiant, nurodytoms azartinių lošimų Lietuvoje pažinimo problemoms, 2017 m. vykdytas tyrimas „Azartinių lošimų paplitimas Lietuvoje ir jų poveikis socialiniai gerovei“. Vienu iš tyrimo uždavinių buvo priklausomų nuo azartinių lošimų asmenų identifikavimas ir jų savybių analizė.

Tyrimo organizavimas ir metodologija

Mokslinėje literatūroje galima aptikti įvairių azarto analizei skirtų tyrimų grįstų skirtingomis metodologinėmis nuostatomis. Todėl šiuo metu svarbu ne tik rinkti naujus duomenis apie azartinius lošimus, loterijas ir lažybas, bet ir konstruoti tyrimą taip, kad atsirastų galimybės palyginti tokius duomenis (tarptautiniu, tarpregioniniu, tarpkultūriniu ar longitudinaliniu aspektu), (Williams, R., Hodgins, D., Smith, G. 2007). Tyrimo struktūros konstruktas sumodeliuotas pagal mišraus tyrimo dizaino modelį (Blaikie, 2009). Modeliuojant tyrimą buvo įvertinta sociologinių tyrimų įvairovė ir specifika, todėl atsižvelgiant į socialinių mokslų tyrimų metodologines nuostatas siekta vadovautis trianguliacijos principu – t. y. reiškinių pažinimo tyrimui tarpusavyje derinti skirtingus metodus, taip išvengiant gautų tyrimo rezultatų spekuliatyvumo arba angažuotumo.

Tyrimo loginė schema. Pirmuoju tyrimo atlikimo etapu, 2016 m. lapkričio mėn., buvo atlikta mokslinės literatūros, analogiškų užsienio šalyse atliekamų tyrimų bei šiuo metu Lietuvoje galiojančių teisės aktų analizė. Tai leido tyrėjams išryškinti pagrindinius būsimajam kiekybinio pobūdžio tyrimui reikalingus parametrus. 2016 m. gruodžio – 2017 m. sausio mėn. buvo parengtas (adaptuojant viešai prieinamas pasaulinėje azartinių lošimų tyrimų praktikoje taikomus) instrumentas. Kitas tyrimo etapas aprėpė keletą lygiagrečių veiklų: a) 2017 m. sausio – vasario mėn. buvo vykdoma reprezentatyvi (N=1021) Lietuvos gyventojų sociologinė apklausa ir apklausos duomenų apdorojimas; b) 2017 m. sausio - vasario mėn. buvo atliekama kokybiniam tyrimui skirtų probleminių lošimų atvejų atranka. Atrinkti atvejai (lošėjų naratyvai) bei jų analizė ir kiekybinis tyrimas padėjo 2017 m. kovo mėn. parengti kokybiniam tyrimui skirtą instrumentą – diskusinės grupės organizavimo schemą. Diskusinė grupė buvo organizuota 2017 m. balandžio mėn. Tuo pačiu metu vyko galutinės tyrimų duomenų analizė, apibendrinimai ir išvadų formulavimas.

Tyrimo instrumentas. Tyrimą atliko UAB „Vilmorus“ ir Mykolo Romerio universiteto tyrėjų grupė. Remiantis analogiškų tyrimų organizavimo tarptautine praktika, tyrimo instrumentas buvo kuriamas adaptuojant azartinių lošimų tyrimuose validuotus instrumentus, naudojamus atliekant longitudinius tyrimus, susijusius su lošimų paplitimo ir poveikio visuomenei problema.

Vieną didžiausių azartinių lošimų tyrimų patirtį turi Jungtinė Karalystė, kurioje nuo 2004 m. atliekami reguliarūs azarto priežasčių ir pasekmių tyrimai. Jungtinėje Karalystėje sukurta Lošimų komisija, reguliuojanti lošimų industriją šalyje. Komisija inicijuoja ir azartinių lošimų tyrimą, kuris atliekamas drauge su Jungtinės Karalystės nacionaliniu socialinių tyrimų centru (NatCen). Centras azartinių lošimų problematikos tyrimus vykdo reguliariai nuo 1999 metų. Vieninga metodika atliekami tyrimai padeda pamatuoti lošimų paplitimą, ištirti socio-demografinių ir kitų veiksnių sąryšį su lošimais ir lošimų problemomis. Viešai prieinamose tyrimų ataskaitose pateikiamos pilnos tyrimų metodikos ir instrumentai (Wardle, Moody, Spence, Orford, Volberg, Jotangia, Griffiths, Hussey, Dobbie, 2011)

Straipsnyje pristatomo tyrimo instrumentas buvo parengtas atsižvelgiant į Jungtinės Karalystės nacionalinio socialinių tyrimų centro (NatCen) patirtį bei derinant testo DSM-IV panaudojimą, kuri irgi rėmėsi Jungtinės Karalystės Lošimų komisijos praktika naudojant šį testą masiniuose tyrimuose (Participation in gambling and rates of problem gambling – Wales 2016, 2017).

Kiekybinio tyrimo organizavimas. Tyrimo lauko darbai atlikti 2017 m. sausio 27 d. – vasario 5 d. Respondentų skaičius – 1021. Jais buvo 18-os metų ir vyresni Lietuvos gyventojai

Apklausos būdas - interviu respondento namuose. Atrankos metodas - daugiapakopė, tikimybinė atranka parengta taip, kad kiekvienas Lietuvos gyventojas turėtų vienodą tikimybę būti apklaustas.

Apklausa vyko Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje, Alytaus, Šakių, Utenos, Tauragės, Švenčionių, Raseinių, Kupiškio, Molėtų, Akmenės, Rokiškio, Telšių, Mažeikių, Marijampolės, Trakų, Varėnos, Kretingos, Vilniaus, Prienų ir Ukmergės rajonuose. Tyrimas vyko 21 mieste ir 26 kaimuose.

Kiekybinio tyrimo etika. Tyrimas atliktas vadovaujantis pagrindiniais tyrimo etikos reikalavimais – respondentų saugumo ir dalyvavimo laisvanoriškumo (Kardelis, 2016). Visi tyrimo dalyviai tyrime dalyvavo laisvanoriškai.

Apklausa buvo vykdoma laikantis ESOMAR etikos kodekso (ESOMAR, 2008).

Kokybinio tyrimo organizavimas ir etika. Kokybiniam tyrimui panaudota mobilioji programėlė „Lošimui NE“. Ji skirta norintiems geriau kontroliuoti potraukį lošti. Informacija apie galimybę pasinaudoti programėle buvo išsiųsta asmenims, atsisakiusiems lošti, t. y. parašiusiems pareiškimą, kad nebūtų įleidžiami į lošimų vietas, bei asmenims, kurie kreipėsi į priklausomybės ligų ar psichoterapinės pagalbos centrus. Tyrėjai nekontroliavo minėtų asmenų atrankos. Tai atliko registru tvarkytojai ir minėtų centrų specialistai. Iki 2017 m. vasario mėn. mobiliąja programėle „Lošimui NE“ pasinaudojo 62 asmenys (pilnai atliko užduotis, užpildė testus). 22 iš jų dalyvavo diskusinėje grupėje, kurioje aptarta jos dalyvių azartinių lošimų ir mobiliosios programėlės „Lošimui NE“ panaudojimo patirtis.

Kokybinis tyrimas atliktas laikantis konfidencialumo ir laisvanoriško dalyvavimo tyrimo principų. Duomenų susistemimas vyko remiantis korektiško duomenų pateikimo ir konfidencialumo principu: kiekvienam dalyviui priskirtas kodas, kuris neturi jokio ryšio su asmeniniais tyrimo dalyvių duomenimis. Iš visų diskusinės grupės dalyvių gautas raštiškas sutikimas viešinti suteiktą informaciją nenurodant ją suteikusio vardo ir pavardės.

Svarbiausi tyrimo duomenys gauti taikant DSM-IV metodiką

Sunkiausia priklausomės nuo azartinių lošimų forma laikomas probleminio lošimo pasireiškimo būdas įvardinamas patologiniu lošimu. Patologinis lošimas yra psichinės sveikatos sutrikimas, apibūdinamas kaip savikontrolės praradimas, susijęs su lošimu, ir sukeliantis finansinius nuostolius, domėjimosi šeima ir darbu praradimą, bei neteisėtą elgesį. Probleminio lošimo paplitimo tyrimuose lošimo problemos paprastai yra vertinamos naudojant vieną iš kelių standartinių metodų, kurie lošimo problemas suskirsto į didėjančio sunkumo kategorijas. Įprasta skirti laisvalaikio, žemos rizikos, rizikingus, probleminius ir patologinius lošėjus. (California Problem Gambling Prevalence Survey, 2006.)

Kaip minėta atliekant tyrimą buvo remtais Jungtinėje Karalystėje reguliariai atliekamų tyrimų schema ir į apklausos instrumentą integruota DSM - IV (Diagnostic and statistical manual-IV) metodika. Ji plačiai taikoma ir kitose šalyse, nes laikoma labai patikima, leidžiančia įvertinti, susijusi su azartiniais lošimais elgesį ir identifikuoti asmenis, kurie priskirtini prie probleminių lošėjų ar lošėjų, neturinčių problemų dėl azarto (Laansoo, 2005). Jos pagrindu yra parengta daug populiarių testų, leidžiančių įvertinti priklausomybę nuo azartinių lošimų, kuris priskiriamas elgesio adikcijoms, neturinčioms cheminio pagrindo (Aho, Turja, 2007).

DSM - IV testą sudaro 10 teiginių apie tyrimo dalyvių elgesį ir išgyvenimus pastarųjų 12 mėn. laikotarpiu. Kiekvienam teiginiui apibūdinti pateikiamos 5 alternatyvos nuo labai dažnai iki niekada.

1. Jūs grįžote atsilošti pinigų, kuriuos praradote?
2. Jūs galvojote apie lošimus, lažybas, loterijas (prisimindami praeities patirtį, planuodami būsimus lošimus arba apie tai, kaip gauti pinigų lošimui)?
3. Jums reikėjo vis daugiau pinigų lošimui, kad pasiektumėte tą patį azartą?
4. Jūs jautėte negatyvius jausmus (pvz., nerimą, irzlumą), kai norėjote nustoti lošęs?
5. Jūs lošėte tam, kad pabėgtumėte nuo problemų (pvz., kai jautėtės prislėgtas, neramus)?
6. Jūs melavote, siekdami nuslėpti savo lošimą?
7. Jūs nesėkmingai bandėte riboti savo lošimus, nustoti lošęs?
8. Jūs įvykdėte prasižengimą, kad finansuotumėte savo lošimus ar sumokėtumėte lošimų skolas?
9. Jūs galėjote prarasti ar praradote svarbius ryšius, darbą, mokymosi ar darbo galimybę dėl lošimo?
10. Jūs kitų žmonių prašėte pinigų blogoje finansinėje situacijoje, atsiradusioje dėl lošimų?

Tyrime laikoma, kad teiginys atitinka DSM - IV kriterijų, jei buvo pasirinkti atsakymai „labai dažnai“ ir „gana dažnai“ teiginiams 1-7 ir visi atsakymai išskyrus „niekada“ teiginiams 8-10 ([Temcheff](#), [.Paskus](#), [Potenza](#), [Derevensky](#), 2016). Teiginių, kurie atitinka DSM kriterijų, skaičius yra sumuojamas. Maksimali balų suma siekia 10, o minimali – 0. Tyrimo duomenų, gautų pagal DSM - IV, balų skaičių pasiskirstymas pateikiamas 1lentelėje.

Teiginių, kurie atitinka DSM kriterijų suma	P roc.
0	9 2,8
1	4, 0
2	1, 0
3	0, 6
4	0, 5
5	0, 5
6	0, 2
7	0, 2
9	0, 2
10	0, 2

1 lentelė. Teiginių, kurie atitinka DSM - IV kriterijų, sumų pasiskirstymas (proc. nuo visų respondentų)

Respondentų, kurių bent vienas teiginys atitinka DSM - IV kriterijų, buvo 7,2 proc.

Pagal DSM - IV „probleminiu lošėju“ grupei priskirtinas asmuo, kuris nurodė tris ar daugiau teiginių, atitinkančių kurį nors DSM - IV kriterijų.

Tris ir daugiau teiginių, atitinkančių kurį nors DSM - IV kriterijų nurodė 0,6 proc. respondentų (6 ir daugiau kriterijų 0,2 proc. respondentų)

Informantas D. (38 m., išsilavinimas profesinis, verslininkas, nevedęs) dalyvavo diskusinėje grupėje. Joje užpildė DSM IV testą. Atsakydamas nurodė 8 teiginius, atitinkančius kurį nors DSM kriterijų. Patvirtino, kad dažnai lošė kazino. Paskutinius dvejus metus rečiau lankosi kazino, bet kone kasdieną lošia internete. Apibūdindamas savo gyvenimą sakė: „Dirbu su automobiliais. Po to lošiu. Daugiau niekam nėra laiko. Norėčiau išlošti didelį laimėjimą. Tada liaučiausi. Susirasčiau merginą, šeimą sukurčiau. Gal namą pasistatychiau.“

Gilesniam probleminių lošėjų pažinimui svarbu įvertinti kokių socialinių bei demografinių grupių atstovai dažniau įsitraukia/įtraukiami į rizikingą lošimą. Duomenys apie probleminių lošėjų kiekį skirtingose socialinėse demografinėse grupėse pateikiami 2 lentelėje.

Socialinė demografinė charakteristika		Atitinka DSM-IV kriterijų (proc.)	N (sociodemografinėje grupėje)
Lytis	Vyrai	3,8	458
	Moterys	0,9	563
Amžius	Iki 29 m.	2,7	198
	30-39 m.	7,6	152
	40-49 m.	0,6	173
	50-59 m.	1,5	189
	60-69 m.	0,7	137
	70 ir daugiau m.	0,4	173
	Pajamos šeimos nariui	Iki 200 €	2,7
201-300 €		1,7	304
301-500 €		2,3	267
501 € ir daugiau		3,2	101
Išsimokslinimas	Pagrindinis	2,5	82
	Vidurinis	2,1	278
	Profesinė mokykla	2,4	239
	Aukštasis neuniversitetinis	2,2	179
	Aukštasis (universitetinis)	1,8	214
Šeiminė padėtis	Nevedęs/netekėjusi	3,9	192
	Vedęs/ištekėjusi	1,2	494

Gyvename kartu nesusituokę	3,4	92
Gyvename atskirai, nors dar neišsituokę	22,2	10
Išsiskyręs (-usi)	3,0	98
Našlys (-ė)	0,7	133

2 lentelė. Probleminių lošėjų, atitinkančių DSM - IV kriterijų dalis socialinėse demografinėse grupėse.

2 lentelė. rodo, kad probleminių lošėjų pagal DSM - IV kriterijų akivaizdžiai daugiau yra tarp 30-39 m. amžiaus vyrų, gaunančių aukštesnes pajamas bei nesusituokusių, turinčių pagrindinį ar profesinį išsilavinimą. Kitose tiriamųjų grupėse pagal DSM - IV kriterijų skirtumai nėra tiek žymūs.

Diskusinėje grupėje gauta informacija leidžia siūlyti prielaidą, kad kitose socialinėse demografinėse grupėse paskatos tapti probleminiu lošėju gali skirtis.

Informantė G. (42 m., išsilavinimas aukštasis universitetinis, verslininkė, išsiskyrusi (prieš pusantrų metų), sūnus gyvena drauge su tėvu). Dalyvavimą diskusinėje grupėje paskatino mobilioji programėlė „Lošimui NE“. Joje užpildė DSM - IV testą. Atsakydama nurodė 6 teiginius, atitinkančių kurį nors DSM kriterijų. Yra bandžiusi įveikti priklausomybę nuo azartinių lošimų, trumpai lankėsi pas psichoterapeutą. Informantės teigimu: „Lošti pradėjau kai kilo sunkumų šeimoje. Kazino padėdavo užsimiršti. O kai išsiskyrėm ir pasidalinom verslą, eidavau ten kone kas dieną. Lošiu iš mažų sumų. Tiek proto dar turiu. Suprantu, kad sistemos neįveiksi. Nors kartais pasiseka“ Apibudindamas savo gyvenimą sakė: „Gyvenu kažkokioje tuštumoje. Dirbu, lošiu ir miegu.“

Išvados

Apibendrinant duomenų surinktus reprezentuojančiame Lietuvos visuomenės tyrime, taikant DSM - IV metodiką, reikia pažymėti, kad polinkį priklausomybei nuo azartinių lošimų galėjo turėti iki 7,2 proc. respondentų. Priklausomybe nuo azartinių lošimų galimai turėjo 0,6 proc. respondentų. Daugeliu atveju tai buvo 30-39 m. amžiaus, nesusituokę, gaunantys aukštesnes pajamas vyrai.

Šie duomenys rodo, kad absoliuti dauguma lošiančių azartinius lošimus priskirtina „laisvalaikio“ lošėjų grupei, kurioje azartiniai lošimai yra pramoginio pobūdžio, kuria laisvalaikio įvairovę ar ugdo gebėjimą valdyti riziką.

Surinkti duomenys atitinka kitose šalyse atliktų priklausomybės nuo azarto tyrimų duomenis. Antai, P. Binde, analizavę aštuoniolika priklausomybės nuo azartinių lošimų paplitimo tyrimų, kuriuose bendras respondentų skaičius buvo 102 449, nurodo, kad moderniose šalyse apie 0,5 – 1,0 proc. suaugusiųjų turi rimtų problemų dėl potraukio azartiniams lošimams (Binde, 2011). Jungtinėje Karalystėje, kurioje veikiančios Lošimų komisijos atliekamų tyrimų pavyzdžiu remiantis buvo atliktas pristatomas tyrimas, priklausomų nuo azartinių lošimų asmenų gali būti analogiška visuomenės dalis t. y. - 0,6 proc. (Problem gaming, 2007).

Literatūra

1. Schwartz, D. (2013). *Roll The Bones: The History of Gambling*. Las Vegas. Winchester Books.
2. Respublikinės mokslinės-praktinės konferencijos „Lošimai: psichologiniai aspektai, teisinis reguliavimas, socialinė pagalba probleminiams lošėjams“ rezoliucija (2016), [žiūrėta 2017-12-15]. Prieiga per internetą <https://www.mruni.eu/lt/naujienos/detail.php/moksline-praktine-konferencija-losimai-psichologiniai-aspektai-teisinis-reguliavimas-socialine-pagalba-probleminiam-losejams/228989/#.V3ktK6I73Ao>
3. Williams, R., Hodgins, D., Smith, G. (2007). *Research and Measurement Issues in Gambling Studies*. Amsterdam: Emerald Group Publishing Limited.
4. Blaikie, N. W. H. (2009). *Designing social research: the logic of anticipation* (2 ed). Cambridge ; Malden (Mass). Polity Press.
5. Wardle, H., Moody, A., Spence, S., Orford, J., Volberg, R., Jotangia, D., Griffiths, M., Hussey, D., Dobbie, F. (2011). *British Gambling Prevalence Survey 2010*. London. National Centre for Social Research.
6. Participation in gambling and rates of problem gambling – Wales 2016. (2017). Gambling Commission [žiūrėta 2018-01-17]. Prieiga per internet <http://www.gamblingcommission.gov.uk/PDF/survey-data/Participation-in-gambling-and-rates-of-problem-gambling-%E2%80%93-Wales-2016.pdf>
7. Kardelis, K. (2016). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai: edukologija ir kiti socialiniai mokslai: vadovėlis (5–asis patais. ir papild. leid.)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
8. ESOMAR (2008). *ICC/ ESOMAR International Code on Market and Social Research*.
9. *California Problem Gambling Prevalence Survey (2006)*. Los Angeles, California Department Alcohol and Drug Program Office of Problem and Pathological Gambling.
10. Laansoo, S. (2005). *Pathological gambling: scope in Estonia and relations with behavioural and individual risk factors*. Tallinn. Tallinn University.
11. Aho, P., Turja, T. (2007). *The gambling of the Finns 2007*. Helsinki. Taloustutkimus Oy.
12. [Temcheff, C. E.](#) ; [Paskus, T. S.](#) ; [Potenza, M N.](#) ; [Derevensky, J. L.](#) (2016) Best criteria for discriminating between social and problem gamblers based on DSM-IV and DSM-5. [Journal of Gambling Studies](#). 32 (3) p. 957–968.
13. Binde P. (2011) CEFOS Working Paper 12. [What are the most harmful forms of gambling? Analyzing problem gambling prevalence surveys](#). Göteborg. Göteborgs universitet. Center for Public Sector Research.

14. Problem gaming, (2007) [žiūrėta 2018-01-12], Prieiga per internetą
http://www.egba.eu/pdf/EGBA_FS_ProblemGaming.pdf